

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Постановка проблеми. Необхідною умовою професійної діяльності сучасного фахівця є формування і розвиток умінь творчо застосувати у роботі здобуті знання, а також уміння здобувати нові впродовж усієї професійної діяльності. Це у свою чергу вимагає розробки нових підходів до навчання та їх упровадження у процес професійної підготовки у вищій школі. Водночас наявне протиріччя між вимогами, які суспільство висуває до студента як майбутнього фахівця, і характером його підготовки у вищому закладі освіти: індивідуально-творчим характером його професійної діяльності та збереженням переважно авторитарного характеру підготовки майбутнього фахівця; використанням колективної та групової видів підготовки й індивідуальним характером і особливостями сприйняття, осмислення і практичного використання інформації; глибинно-особистісними метою і мотивами підготовки та переважно інформаційним характером їх досягнення в існуючій педагогічній системі тощо. Подолання цих суперечностей можливе за умов упровадження особистісно-орієнтованої підготовки, яка сприятиме зростанню якості навчання. Однією з основних умов такої підготовки є активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, успішне вирішення якої дозволяє досягти суттєвого підвищення ефективності та якості навчального процесу, постійно перебуває у центрі уваги дослідників. Різні аспекти проблеми активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів у процесі навчання розкриті у дослідженнях психологів Д. Богоявленської, Л. Виготського, П. Гальперіна, В. Давидова, О. Кабанової-Меллер, Н. Менчинської, В. Моляко, Ж. Піаже, С. Рубінштейна, Н. Талізної, І. Якиманської та ін., педагогів Л. Арістової, Ю. Бабанського, Д. Вількеєва, М. Данилова, В. Єсіпова, І. Лернера, М. Махмутова, В. Паламарчук, Т. Шамової, Г. Щукіної та ін., методистів М. Бурди, М. Голованя, Ю. Горошка, Я. Грудьонова, М. Жалдака, О. Жильцова, Ю. Жука, Ю. Колягіна, О. Ляшенка, В. Осинської, А. Пенькова, О. Сергєєва, З. Слєпкань та ін.

Метою статті є обґрунтування психолого-педагогічних аспектів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів в умовах вищих навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Нині, коли українська педагогіка змушена переглянути свій інструментарій, значно зростає роль суб'єктивного фактора в розбудові нашого суспільства. Проблема формування активної особистості стає однією з найактуальніших у педагогічній теорії та практиці шкіл та вищих навчальних закладів освіти, адже цілеспрямована усвідомлена діяльність людини змінює навколишнє середовище, впливаючи на економічні, політичні, духовні особливості розвитку суспільства. Ці процеси детермінують з активністю людини у навчанні, тому що формування пізнавальної активності тісно пов'язане з вихованням її самостійності, ініціативи, працьовитості, сумлінності, сили волі та інших рис [6].

Організовуючи навчально-пізнавальну діяльність, необхідно враховувати її структуру, взаємозв'язок з такими компонентами, як мислительна, репродуктивна, творча, художня, практична, оціночна, комунікативна діяльність.

Проблема навчально-пізнавальної діяльності студентів спонукає викладачів так організовувати навчальний процес на заняттях, щоб насамперед досягти позитивної мотивації до вивчення предмету, підвищити якість знань, сформувати у студентів уміння самостійно здобувати знання, розвивати й удосконалювати розумові здібності. Цього можна досягти тільки тоді, коли студентам буде зрозумілий та доступний матеріал, коли у них з'явиться постійний інтерес до навчання.

Цілеспрямована усвідомлена діяльність людини змінює навколишнє середовище, впливаючи на економічні, політичні, духовні особливості суспільства. Ці процеси детермінують активність людини у навчанні, тому що формування пізнавальної активності особистості тісно пов'язане з вихованням самостійності, ініціативи, працьовитості, сумлінності, сили волі та інших рис. Прикметно, що пізнавальна активність зумовлює інтенсивність і характер навчання, оскільки без певного рівня активності людини не може здійснитися навіть найпростіший факт пізнання [5].

Активність у наукових дослідженнях психологів, педагогів, філософів практично завжди пов'язується з поняттям «діяльність» (у латинській мові *activus* – діяльний). Так, психологи під активністю розуміють «виявлення на рівні психіки активності як загальної властивості матерії, що є результатом її структури... діяльність з її вищим виявом – творчою діяльністю» [7, с. 167].

Значний вклад у розв'язання проблеми активізації навчання зробив Г. Костюк. У характеристиці елементарних розумових актів він вбачав різноманітні і своєрідні прояви активності особистості, націленої на оволодіння навколишньою дійсністю. У них завжди якоюсь мірою проявляється особистість в цілому. Г. Костюк дав визначення активності людини як здатності змінювати навколишню дійсність відповідно до особистих потреб, поглядів, мети. Як риса особистості активність проявляється в енергійній діяльності у праці, навчанні, громадському житті, різних видах творчості, у спорті, іграх тощо [3].

Розмежування понять «пізнавальна діяльність» та «пізнавальна активність» має не тільки теоретичне, а й практичне значення. Як справедливо зазначає В. Лозова, між активністю та діяльністю, в якій активність формується, розвивається і проявляється, існує діалектичний зв'язок [2].

Питання розвитку активності особистості у навчально-пізнавальній діяльності знайшли відображення у наукових дослідженнях багатьох учених. Найчастіше відмічають два рівні активності – репродуктивний (виконавчий) та продуктивний (творчий). В основі такої класифікації – ставлення особистості до характеру діяльності (М. Махмутов, П. Коротяєв, А. Вербицький та ін.). За цією ж ознакою Д. Богоявленська та І. Петухова окреслюють такі рівні активності:

1. Репродуктивний – інертний, пасивний рівень. Студенти залишаються у рамках початкових способів дій.

2. Евристичний – характеризується прагненням студентів до вдосконалення тієї чи іншої діяльності, готовності до пошуку нових способів рішень.

3. Креативний (вищий рівень інтелектуальної активності) – характеризується ініціативою у постановці завдань, у прагненні виявити причинні зв'язки і залежності, в умінні переходити до теоретичних узагальнень, коли емпіричні закономірності стають самостійними проблемами, об'єктом теоретичних досліджень [5].

Г. Щукіна залежно від характеру пізнавальної діяльності, міри самостійності визначає такі рівні активності:

1. Репродуктивно-наслідувальна активність, за допомогою якої досвід діяльності нагромаджується через досвід іншого.

2. Пошуково-виконавська активність – це більш високий рівень, оскільки тут має місце вищий ступінь самостійності. На цьому рівні треба зрозуміти завдання і знайти засоби його виконання.

3. Творча активність – це високий рівень, оскільки шляхи виконання завдання обираються нові, нешаблонні, оригінальні [7].

Запроваджуючи готовність до пізнання як основний показник сформованості активності, І. Редьковець пропонує чотири рівні пізнавальної активності:

1. Репродуктивна активність, яка характеризується готовністю успішно оволодіти готовими знаннями, активною діяльністю відповідного характеру.

2. Аплікативна активність, для якої характерна готовність до енергійної вибірково-відтворювальної діяльності.

3. Інтерпретована активність, яка визначає готовність до енергійного тлумачення, роз'яснення, розкриття змісту будь-чого.

4. Продуктивна активність, для якої характерна типова готовність до самостійного творення нового [5].

П. Лузан зазначає, що навчально-пізнавальна активність має розглядатися як певний психічний стан, якість особистості, її риса, що відображає психологічну і практичну готовність до пізнання. Такий підхід дає змогу передбачити розвиток активності як структури, різний рівень її сформованості, методичні напрями роботи педагогів з активізації навчально-пізнавальної діяльності [3].

На основі аналізу наукових розробок проблеми активності, власних досліджень П. Лузан під пізнавальною активністю розуміє багаторівневе утворення особистості, яке характеризується психічним станом суб'єкта у навчанні і виявляється у його ставленні до пізнавальної діяльності. У цьому визначенні, по-перше, закладена спроба діалектичного розмежування понять «діяльність» і «активність»; по-друге, активність пов'язується з мисленням, психічним станом людини у пізнанні; по-третє, активність трактується як динамічна риса особистості, її якість, що розвивається від нижчих рівнів до вищих [3].

Узагальнюючи результати досліджень ученими проблеми активізації навчально-пізнавальної діяльності, В. Лозова приходить до висновків, що головною метою активізації є поліпшення якості навчально-виховного процесу, яке досягається формуванням активності та самостійності. Сам процес формування активності й самостійності вимагає певної спільної діяльності суб'єктів навчання. Для цього потрібна така організація процесу пізнання, в якій об'єкт пізнання був би залучений до сфери діяльності особистості, що навчається, і діалектична взаємодія між ними створювала б передумови виявлення їх активності [2].

Активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів вимагає не тільки дослідження методів та засобів формування активності, а й надійної системи вимірювання її сформованості.

В. Лозова переконана, що для визначення критеріїв активності необхідно враховувати: види діяльності (пізнавальна, трудова, громадська, ігрова), які визначають специфіку виявлення активності; вольові зусилля особистості у досягненні мети, що дає змогу говорити про активність потенційну і реалізовану; характер діяльності суб'єкта, тобто, чому він віддає перевагу ініціативі, самостійності, творчості чи відтворенню, копіюванню; стійкість, всебічність, тривалість, динаміку вияву активності.

Для того, щоб викладач міг легко керувати процесом формування активності, необхідні такі показники, які можна було б легко і швидко зареєструвати. Таким чином, для розробки системи показників навчально-пізнавальної активності студентів потрібно враховувати, що показники навчально-пізнавальної активності мають відображати реальні результати і характер діяльності. Їх треба розробляти конкретно з кожного рівня активності. Вони мають відображати ставлення суб'єкта до процесу пізнання. Система показників має враховувати те, що активність – явище динамічне, багатогранне [2].

Співвідношення понять «діяльність» і «активність» розглядається П. Гальперінім. Він вважає, що дії, які керуються суб'єктом на основі орієнтування в плані образу, є актами поведінки, а там, де немає орієнтування дій на основі образу, немає й поведінки, там є тільки реакція організму (автоматизм). Якщо опору задоволенню потреби немає взагалі, то не потрібні ні орієнтування, ні діяльність. Коли ж неможливо автоматично задовольнити потребу через соціальний і предметний опір, виникає необхідність активного орієнтування, діяльності [1].

Г. Щукіна розглядає проблему активізації навчально-пізнавальної діяльності як проблему необхідності здійснення під час навчання процесу, спрямованого на посилену спільну навчально-пізнавальну діяльність викладача і студента (взаємодія), на спонукання до її енергійного, цілеспрямованого здійснення, на подолання інерції; пасивних і стереотипних форм викладання й навчання [7].

Цей підхід достатньо повно відображає сутність поняття «активізація навчально-пізнавальної діяльності» з педагогічної точки зору. Вихідним положенням у ньому є закономірний зв'язок діяльності викладача й діяльності студента у педагогічному процесі. Цей взаємозв'язок визначається багатьма зовнішніми й внутрішніми факторами: метою, змістом і характером навчання, методами навчання, реальними можливостями середовища навчання й вікових особливостей студента.

На основі теоретичного аналізу О. Олексюк конкретизувала смислові значення поняття «активізація», яке розуміється: а) як система зовнішніх дій, яка сприяє підвищенню рівня активності й якості певної діяльності, тут зміст поняття збігається з поняттям педагогічного стимулювання; б) як стан, у якому знаходиться суб'єкт діяльності і який характеризується зростанням активності; тут зміст поняття дещо збігається з мотивацією обумовленої діяльності; в) як мета навчального процесу, яка переслідує завдання переводу енергії зовнішнього впливу у внутрішню самодетермінованість [4].

Висновки. Отже, поняття «активізація навчально-пізнавальної діяльності» стосується діяльності викладача у навчальному процесі, а поняття «активна пізнавальна діяльність» – діяльності студента у дидактичному процесі. Нині активність розглядається і як діяльність, і як міра діяльності. Як міра діяльності активність є певним інтегрованим явищем, яке має певні рівні.

Проведене дослідження не претендує на вичерпне висвітлення зазначеної проблеми. **Перспективним напрямом подальшого наукового пошуку** є розробка методичних аспектів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів в умовах вищих навчальних закладів.

Література:

1. Гальперин П.Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий / П.Я. Гальперин // Исследования мышления в советской психологии. – М., 1966. – С. 87-125.
2. Лозова В.І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. –2-е вид., доп. – Харків: «ОВС», 2000. – 175 с.
3. Лузан П.Г. Формування активності студентів у навчанні: [Монографія] / П.Г. Лузан, А.І. Дьомін, В.І. Рябець. – К.: Вища школа, 1998. – 294 с.
4. Олексюк О.С. Активізація пізнавальної діяльності студентів у процесі загальнопедагогічної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О.С. Олексюк. – К., 2005 – 24 с.
5. Тюріна В.О. Формування пізнавальної самостійності учнів загальноосвітньої школи : Дис. докт. пед. наук: 13.00.01. / В.О. Тюріна. – К., 1994. – 458 с.
6. Шамова Т.И. Активизация учения школьников / Т.И. Шамова. – М.: Педагогика, 1982. – 209 с.
7. Щукина Г.И. Исследование активизации учебно-познавательной деятельности / Г.И. Щукина // Советская педагогика. – 1983. – № 3. – С. 36-37.

У статті розкрито сутність поняття «активність» у психолого-педагогічній літературі. Обґрунтовано психологічні та педагогічні аспекти активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів в умовах вищого навчального закладу:

Ключові слова: діяльність, навчально-пізнавальна діяльність, активність, активізація.

В статье раскрыта сущность понятия «активность». Обосновано психологические и педагогические аспекты активизации учебно-познавательной деятельности студентов в условиях высшего учебного заведения.

Ключевые слова: деятельность, учебно-познавательная деятельность, активность, активизация.

The article reveals the essence of the concept of «activity». Justified by psychological and pedagogical aspects of enhancing learning and cognitive activity of students in higher education.

Keywords: activity, educational and cognitive activities, activity, activation.